

ישעיהו ליבוביץ

ככל שמדובר בנדבך עמוק יותר בעולמו של ליבוביץ, היתה השפעתו על סביבותיו קטנה יותר. במקום שבו ההשפעה ניכרת יותר היא היתה שטחית, לעתים מדומה ונובעת מאי-הבנה. וכך, לפילוסופיית היהדות של ליבוביץ לא נמצא כמעט שום הד; ואילו התנגדותו לכיבוש, להתנחלויות ולמלחמת לבנון זיכתה אותו בחסידים רבים.

אסא כשר

השפעה בעניין מסוים והשפעה במהלך תקופה מסוימת. בעמודים הללו נעסוק בכמה שאלות של השפעה, הנראות לנו חשובות ומעניינות במיוחד, בהקשר הנוכחי של התבוננות בליבוביץ באספקלריה של שנת היובל. התמונה המצטיירת בתשובות לשאלות הללו נראית לנו גם היא חשובה ומעניינת: ככל שמדובר בנדבך עמוק יותר בעולמו של ליבוביץ, כך היתה השפעתו על סביבותיו קטנה יותר. בלשון אחרת, ככל שהיתה לו השפעה ניכרת על סביבותיו, היא היתה חלקית ושטחית, לעתים קרובות מדומה, לא פעם מתוך אי-הבנה. בלשון ציורית, מתוך התשובות לאותן שאלות של השפעה עולה תמונת "הפירמידה ההפוכה של ההשפעה": דקה להפליא בקומת המסד, רחבה להפליא בקומת הטפחות. נתבונן, עתה, בפירמידה הזאת, מלמטה למעלה.

פילוסופיה של היהדות

רבים ניסו להבין את עמדתו של ליבוביץ בשאלה מרכזית זו או אחרת. מעטים ביקשו לגלות את המרכיבים היסודיים ביותר של הגותו. בודדים הצליחו לעשות זאת, באופן יסודי ואחראי.¹ במובן זה ניתן לומר, כי רק בודדים מבינים את ליבוביץ אל נכון, גם את שורשי שיטתו, כפי שהם באים לידי ביטוי בכל הענפים של כתביו ונאומיו, וגם את מכלול ההיבטים של התוכן, המבנה והסגנון.

כדי להבין את טיבו של כל ניסיון רציני להבין את ליבוביץ אל נכון, נתאר לעצמנו ניסיון רציני להבין את הרמב"ם אל נכון. מי שבא להבין את שורשי שיטתו של הרמב"ם, חייב להצטייד, ראשית, בהבנה נאותה של כלי המחשבה הפילוסופית, כפי שגובשו במסורת האריסטוטלית, ושנית, בהיכרות מספקת עם המושגים, ההנחות והשיטות של התיאולוגיה היהודית והתיאולוגיה המוסלמית, כפי שהתבטאו בימי הביניים והגיעו לידיעתו של הרמב"ם. בעזרת אלה, יהיה עליו לפרש אל נכון את מורב נבוכים של הרמב"ם, הווה אומר, לפרש את היצירה הזאת באופן שתצטייר כתשובה טובה לשאלה נעלמה (כשר א. 1995). לאחר מכן, יהיה עליו לפרש אל נכון את מורב נבוכים בצד משנה תורה, בצד אגרותיו של

הבא להתבונן היטב בישעיהו ליבוביץ באספקלריה של שנת היובל מוצא את עצמו מתבונן לא רק בישעיהו ליבוביץ עצמו, בעמודי כתביו ובתמונות חייו, אלא גם בהקשרים השונים שבהם אמר מה שאמר והיה מה שהיה. הבא להתבונן היטב באדם מעניין, המביא לידי ביטוי את דעותיו או את מידותיו, בתוך הקשר מורכב, חברתי או תרבותי, ערכי או עובדתי, מוצא את עצמו מתבונן לא רק באותו אדם ולא רק באותו הקשר, אלא גם בהשפעות ההדדיות שלהם.

מתבקשות, אפוא, כמו מאליהן, שאלות כאלה, בדבר ליבוביץ וכל ההקשרים שבהם חי, פעל והתבטא. מתבקשת השאלה, כיצד השפיעו עליו הנסיבות של שלושים שנותיו הראשונות, החינוך הביתי, ההשכלה המדעית, ההכשרה הרפואית, ההתמחות הפילוסופית, במיוחד בגרמניה. מתבקשת השאלה, כיצד השפיעו עליו הנסיבות של שישים שנותיו הבאות, שראו את מלחמת העולם השנייה ובתוכה השואה, את הקמת המדינה, את מלחמת ששת הימים, את תהפוכות החברה הדתית, את מלחמת לבנון. ומתבקשת השאלה, האם כל מה שאמר היה ביטוי של עמדות בסיסיות קבועות או של מסקנות העולות מהן בדבר שאלות השעה, או שמא היתה להקשרים מסוימים השפעה גם על עמדותיו הבסיסיות. אלה הן שאלות מעניינות וחשובות לכל מי שבא להבין את ליבוביץ על בוריו (למשל, כשר נ. 1995, 1977), אולם לא בהן אני בא לעסוק כאן.

השאלה שתעמוד כאן על הפרק היא השאלה בכיוון ההפוך: כיצד השפיע ליבוביץ על סביבותיו. מובן מאליו, שלפנינו לא שאלה פשוטה אחת, אלא משפחה מסועפת של שאלות שונות בנוסח דומה: כיצד השפיע ליבוביץ, באיזו מידה ובאיזו איכות, על בני קבוצה מסוימת, בסוגיה מסוימת, בתקופה מסוימת. זוהי משפחה מסועפת של שאלות, גם מכיוון שליבוביץ היה איש אשכולות, גם מכיוון שהעם היהודי הוא מגוון של קבוצות זרמים, גם מכיוון שהחברה הישראלית אינה חדלה למצוא לעצמה עניינים לענות בהם, בנחת או בסערה, במהלך תקופה כלשהי, עד שהיא זונחת אותם לאנחות, לפי שעה או לדורות. לפיכך, כל שאלה של השפעה אמורה להתנסח במונחים של השפעה על בני קבוצה מסוימת.

'יעקובי ולידנטל', מחזה מאת חנוך לוין
ובבימויו. כרוזה להצגה בתיאטרון
הקאמרי.

דגים. עולם הקולנוע: התופעה יכולה "לגרום ליאוש אצל כל חובב תיאטרון אמיתי... הקהל הרחב... קבע את הסגנון והאופי של עונת התיאטרון... הומור עממי מאוד, ים תיכוני מאוד". < מופיע גיליון ראשון של סימן קריאה, רבעון מעורב לספרות. העורכים, מנחם פרי ומאיר ויזלטיר, קובעים כי "המתווה הספרותי בארץ אין לו מסגרות משמעותיות... מיטב המתווה בספרות מפורד ומשוע עד כדי כך שהוא מגיע אל הקורא בתוך בליל אמורפי של קשקוש גראפומני, דילטאנטי או כמו למדני".

אוקטובר 6 < כתבת רדיו, שעניינה מסירת אדמות הכפר עקרה להיאחזות הנח"ל גיתית, נפסלת לשידור שעות ספורות לאחר שנתבקשה תגובת הסוכנות היהודית לידיעה. < 30 < הפצצות של חיל האוויר על מחנות מחבלים בשטחה של סוריה. < גילוי דעת של רק"ח מאשים את ממשלת ישראל, כי באצטלה של מלחמה בטרור היא עצמה מנהלת מסע טרור נגד העם הפלסטיני.

+ "לאן מוליך בן-אהרן?", חוברת פנימית שמפרסמת "קבוצת חברים" במפלגת העבודה תוקפת בחריפות את דרכו של בן-אהרן. < אוקטובר 22, תערוכה של אמנים צעירים בגלריה 220 בתל-אביב, בין המציגים: מיכל נאמן וואליד אבו שקרה. < בין צפת ליבוסלים, מאת יהושע ברידסוף. < הנסיעה וסיפורים אחרים, מאת ברוך קורצווייל. < מאהבה של לידי צ'טבלי, מאת ד.ה. לורנס, בתרגום אהרן אמיר. < במחזיאון ישראל 40 אמני-נוף ישראלים, אוצר יונה פישר. < קבוצת העין השלישית (אן וז'ק קתמור, הנרי שלזניאק ואחרים) מציגה ציורים אינטימיים.

נובמבר 5 < מאיר לנסקי, אחד מראשי הפשע המאורגן בארה"ב, שביקש לקבל מקלט בישראל מתוקף חוק השבות, מגורש לאחר מערכה משפטית ממושכת. < 9 < השרים יגאל אלון ופנחס ספיר תוקפים במרכז מפלגת העבודה את מדיניות "הסיפוח הזוחל" שמנהיג שר הביטחון, משה דיין. הם מספרים על עבודת מחקר "מחתרתית" לקראת הקמת עיר בפתחת רפיח. < 14 < קיבוץ כרם שלום מפרסם גילוי דעת נגד מסירת קרקעות, שהופקעו מערבים ברצועת עזה, לידי היאחזויות הנח"ל מורג ונצרים ונגד העברת קרקעות שרוססו בעקרה לידי היאחזות גיתית: "תחת מסווה של התיישבות ביטחונית, הנח"ל לוקח חלק בסיפוח זוחל ומשמש מכשיר של מדיניות צינית של נישול וקיפוח". < 25 < אנשי שמאל מפגינים במחאה על ריסוס והפקעת אדמות עקרה והקמת ההתנחלות גיתית. + רבנים חרדים קוראים לסרב להשתתף ב"מפקד" מטעם הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. < פלוג, סרטו של דני וולמן, על פי תסריט של חנוך לוין. < כתבים ובחבים, מאת ז'אן פול סארטר, בתרגום מנחם בריןקר ובעריכתו. < על הקיום היהודי בזמן הזה, מסות מאת נתן רוטנשטרייך; החנויה המיסטית, מאת בן-עמי שרשפטיין.

דצמבר 5 < הממשלה מאשרת הצעת חוק לתשלום פיצויים לתושבי מזרח ירושלים, שהיו פליטים ואיבדו את רכושם בישראל. < 8 < נחשפת רשת ריגול סורית בשם "החזית האדומה" שחלק מחבריה יהודים ישראלים, ביניהם אודי אדיב, בן קיבוץ גן שמואל. החשיפה מעוררת סערה ציבורית. < 20 < הצעה של יגאל אלון לבטל את הצנזורה על סרטים ומחזות נדחית על ידי ועדת השרים לענייני פנים בממשלה. < 22 < עזר ויצמן מתפטר מתפקידו כיו"ר תנועת חרות על רקע חילוקי דעות עם מנחם בגין להנהגה הוותיקה של המפלגה. < 23 < חמשת אלפים חרדים מפגינים בירושלים נגד הרב הראשי, שלמה גורן, המוכרז כ"עוכר ישראל ואפיקורס שיצא מכלל ישראל", בגלל ניסיונו להנהיג מדיניות מתונה בשאלות גיור ונישואי ממזרים. < 27 < פסטיבל שירי הזמר והפזמון שיערך במסגרת חגיגות הכ"ה למדינה, יכלול רק שירים על "אהבת הארץ, קיבוץ גלויות, ביטחון ואירועים היסטוריים בתולדות המדינה".

+ כינוס הוועידה הארצית הראשונה של הפנתרים השחורים. < אני אוהב אותך בזה, סרטו של משה מזרחי מועמד לאוסקר בשנת 1972, בקטגוריית הסרט הזר. < סרטים ישראלים חדשים: שוד הטלפונים הגדול, של מנחם גולן, מציצים, של אורי זוהר וסלמוניקו, של פרדי שטיינהרט. < עיר ימים רבים, נובלה מאת שולמית הראבן.

הרמב"ם ובצד היבטים אחרים של כתביו ומעשיו, הווה אומר, לפרש את המכלול כמערכת תשובות יסודיות טובות למערכת שאלות יסודיות נעלמות. לא קל, אפוא, להבין את הרמב"ם ועוד יותר קשה היה להבין אותו, אלמלא היה בידינו ספרו מנחה נבוכים.

לא קל, אפוא, להבין את ליבוביץ, מה גם שאין בידינו ספר שמקומו בעולמו של ליבוביץ מקביל למקומו של מנחה נבוכים בעולמו של הרמב"ם וככל הידוע הוא גם לא הניח אחריו ספר כזה. דרושה הבנה נאותה של המחשבה הפילוסופית החדשה, במיוחד זו של קאנט; דרושה היכרות מספקת עם המושגים, ההנחות והשיטות של ההגות היהודית, במיוחד עם הבעיות המעסיקות אותה; דרושה פרשנות מוצלחת של כתביו הדתיים, למרות שהופיעו במקוטעים ולא במתכונת של מנחה נבוכים; ודרושה פרשנות כזו של מכלול ההיבטים של פעילותו.

בודדים מבינים את ליבוביץ אל נכון. יתר על כן, המבינים את ליבוביץ ביץ אל נכון אינם מוכרחים ואינם מחויבים לקבל את כל שורשי שיטתו וענפיה ולהזדהות עם מכלול ההיבטים של התוכן, המבנה והסגנון. אין, אפוא, כל תימה אם נמצא שלא היתה לליבוביץ השפעה, במובן הקיצוני של הנעת חלק מסביבתו לקבל את כל המרכיבים היסודיים של שיטתו ואת כל המתחייב מהם.

רעיונות פילוסופיים בדבר היהדות

אולי יהיה מי שיסבור, כי השפעה במובן קיצוני שכזה היא נדירה עד כדי כך שאין טעם לצפות להופעתה. כשלעצמי אינני סבור כך, אולם אין כאן מקום להאריך בזה. כאן מוטב לבדוק האם היתה להגותו של ליבוביץ השפעה של ממש, לא בהיקף המלא של המכלול השלם, אלא בהיקף צנוע יותר, שהוא בעל משמעות למרות שנתלש מתוך המכלול. נתבונן, לדוגמה, בהשפעת רעיונותיו של ליבוביץ בדבר יחסי דת ומדע, יחסי דת ומוסר ויחסי דת ומדינה. לאחר מכן נאמר כמה דברים בדבר מקומן של המצוות ביהדות, לשיטתו של ליבוביץ.

נחזור ונדגיש, כי קבלת עמדתו של ליבוביץ בדבר יחסי דת ומדע, לדוגמה, בלא לקבל את שורשיה של עמדה זו במכלול השלם של שיטתו, אינה ראויה להיחשב קבלת עמדתו באותה שאלה במלוא מובן המלה. אדם אינו מקבל את הכרעת הדין של בית המשפט, במלוא מובן המלה, אם הוא מזדהה עם הקביעה "אשם", אבל אינו מקבל את נימוקיה של הכרעת הדין, כפי שהובעו בחוות הדעת של השופטים. עם זאת, ייתכן שעצם הכרעת הדין לחובת הנאשם מעוררת את האדם לשאול את עצמו, מה יש לו עצמו לומר לזכותה של הקביעה "אשם". אם האדם ישכנע את עצמו בצדקתה של הכרעת הדין הזאת, לא יהיה מקום לומר עליו כי קיבל אותה, אם לא יהיה שותף לנימוקי השופטים, אבל יהיה מקום לומר עליו כי הושפע, במובן מסוים, מהכרעת הדין של השופטים.

דת ומדע – על רגל אחת, עמדתו של ליבוביץ בדבר יחסי דת ומדע מנוסחת במונחי ההבחנה הרווחת בין המצוי לבין הרצוי, שהיא ההבחנה

הפילוסופית הידועה בין מישור העובדות לבין מישור הערכים. לשיטתו, עולמה של הדת היהודית הוא עולמו של ערך עבודת האל, של ריסון הרצון האנושי, של החובה לקיים את המצוות, על פי ההלכה, שעה שעולמו של המדע הוא עולם העובדות המתגלות והמוסברות בהתאם לשיטות המחקר המדעי, שאין לתבונה האנושית מנוס מהן. כיוון שמדובר בשני מישורים שונים, לא תיתכן סתירה בין מה שעולה מן המדע, בדבר העובדות והסבריהן, לבין מה שעולה מן הדת היהודית, בדבר החובה לציית לנורמות מסוימות.²

ניסיונות להפיג כל מתח בין עולמה של הדת היהודית לבין עולמו של המדע המודרני הופיעו בתחום ההגות היהודית לפני ליבוביץ (אצל בעל תפארת ישראל, הראי"ה והרב מנחם מ. כשר), אבל ההפרדה המוחלטת בנוסח ליבוביץ נוצרה ונוסחה ברוח אחרת. אין ספק, כי הרעיון של הפרדה מוחלטת כזאת קנה לו מעמד בקשת העמדות המוכרות בעולם הרעיונות של הדת היהודית. זוהי השפעה מעניינת של ליבוביץ על המגזר המשכיל של החברה האורתודוקסית בישראל, עד כמה שזו מעסיקה את עצמה בעניין היחסים שבין דת למדע.³ נוצר הרושם, כי עמדה זו מקובלת בתוך אותה חברה, הרבה יותר מאשר מכלול שיטתו של ליבוביץ. אם יתברר, כי הרושם הזה מוצדק, כי אז תהיה בכך עדות להשפעה נוספת של ליבוביץ על אותו מגזר, בעניין זה.

דת ומוסר – בשפתו של ליבוביץ היתה למונח "מוסר" משמעות מסוימת, שונה מן המשמעות של מונח זה בהקשרי דיון אחרים. לפיכך, לפני שבאים להעריך את מידת ההשפעה של רעיונותיו בדבר יחסי הדת היהודית דת ו"מוסר", ראוי להבחין בין שתי משמעויות שונות של המונח ולדון גם ביחס שבין הדת היהודית לבין המוסר, במשמעות אחת של המונח, כפי שהופיעה בשפתו של ליבוביץ, וגם ביחס שבין הדת היהודית לבין המוסר, במשמעות שנייה של אותו מונח, כפי שהיא רווחת בהקשרי דיון אחרים. בשפתו של ליבוביץ, "מוסר" פירושו ערך עליון, לידו של אדם כלשהו, הווה אומר, ערך שידו תהיה על העליונה בכל התנגשות בינו לבין ערך אחר, לידו של אותו אדם. "אדם מוסרי", בשפתו של ליבוביץ, הוא אדם שהשליט על חייו ערך עליון כזה. ראוי לשים לב לכך, כי תוכנו של אותו ערך אינו מעלה ואינו מוריד. הערך העליון של אדם מוסרי יכול להיות נפשע ומתועב בעיני זולתו, מבלי שתיגרע בכך ההצדקה לראות בו "אדם מוסרי". זו אינה משמעות המונח "מוסר", כשמדובר ב"תורת מוסר" זו או אחרת, בדיון שגרתי בתחומי הפילוסופיה של המוסר, האתיקה או הפוליטיקה. לדוגמה, למשטר הדמוקרטי יש מעמד מוסרי חיובי, מפני שהוא מושתת על רעיונות ההגינות (Rawls 1971). בהקשרים כאלה, המונח "מוסר" אינו מציין ערך מסוים, אלא עקרונות ליישוב הוגן של קונפליקטים בין תוכניות מעשיות המבטאות ערכים שונים.

אם "מוסר" פירושו ערך עליון כלשהו, הרי יחסי "דת ומוסר", בשפתו של ליבוביץ, הם היחסים שבין הערך המתבטא בדת היהודית לבין כל ערך עליון אחר. לשיטתו של ליבוביץ, היחסים הללו הם בדרך כלל

ינואר 1 < הממשלה מאשרת מחדש את צו הסגירה לכפרים ברעם ואקרית. > הליגה לזכויות האדם בישראל מפרסמת מודעה המגנה את מעצר הבית הממושך שהוטל על המשורר הפלסטיני, נאיף סלים, מתוקף תקנות שעת חירום. < המחזאי חנוך לוין מוותר על פרס הנשיא למחזאי הישראלי, לאחר שנשיא המדינה, זלמן שז"ר, מביע את מורת רוחו מהכוונה להעניק לו את הפרס. > 10 < קטעים סאטיריים מההצגה הקאברט הסאטירי, שצולמו לטלוויזיה, נפסלים לשידור על ידי מנהל מחלקת התוכניות בטלוויזיה, יצחק שמעוני. > 14 < יצחק לאור נכלא ל-14 יום בבית כלא צבאי, בשל סירובו לשרת בשטחים.

+ מתגלה האזנת סתר בבית הכתב הצבאי של עיתון האבץ, זאב שיף. שר הביטחון, משה דיין, מאשר שהוא נתן את ההוראה לצוות. < חמש מאות צעירים מחוסרי דיור מקימים אוהלים בכיכר המדינה, במחאה על מצוקת הדיור. > הרב מאיר כהנא מציע לערביי ישראל והשטחים פיצויים נאותים תמורת הגירתם לארצות אחרות. שתי משפחות מהכפר הנוצרי פאסוטה שבגליל מביעות את נכונותן לקבל את ההצעה. < ד"ר ג'אבר מוצטפא כותב בשבועון אל פג'ב על נטישת הפלאחים את הקרקעות בשטחים ועל הפקעתן בידי הישראלים: "אנו מצויים כיום בשלב של היאחזות עיקשת באדמה. הראשון שיוותר על האדמה, יפסיד". > פנחס עשת מציג בגלריה גורדון; מאיר אגסי בגלריית העין השלישית; במוזיאון ישראל רפי לביא: עשר שנות יציבה, אוצר יונה פישר. < יעקובי ולידנטל, מחזה מאת חנוך לוין ובבימויו, מוצג בצוותא.

פברואר 1 < נחשפת רשת ריגול דרוזית שפעלה למען הסורים בגולן. > הרב עובדיה יוסף בכינוס של ארגון יוצאי עדות המזרח: "יש רבים מבין אחינו האשכנזים שמופיעים בשער כמי שדואגים לספרדים, אך דבר זה הוא כלפי חוץ בלבד ובאמת אין הדברים כך". > 2 < שר הביטחון, משה דיין, מציע לממשלה להסיר "בצורה מסודרת" את האיסור וההגבלות שהטילה עד כה על התנחלות יהודית בגדה. > יצחק בן-אהרן קורא במזכירות מפלגת העבודה לווייתור חד-צדדי על שטחים מאוכלסים ערבים: "השטחים הם גחלים לוחשות מתחת לאושייתינו". > 10 < חברי המפלגה הקומוניסטית מפרסמים גילוי דעת "נגד ההתנקשות של השלטונות בחירויות הדמוקרטיות" של המפלגה ומוחים על התגברות הרדיפות המשטריות, צווי הריתוק והמעצרים הפרובוקטיביים. > 20 < אגודת הסופרים העברים מסרבת לקבל לשרותיה סופרים ערבים. בתגובה מודיעים כמה סופרים צעירים מבני דור המדינה, ביניהם עמוס עוז ויורם קניוק, על פרישה הפגנתית מהאגודה. כעבור חודש הם ייסדו את התאחדות הסופרים בישראל. > 21 < מטוס בואינג אזרחי של חברת התעופה של לוב חודר לסיני ומופל על ידי מטוסי חיל האוויר. יותר ממאה נוסעים נהרגים. בג"ץ ידחה תביעה להקמת ועדת חקירה. > מוקמת תנועת "דיי", איחוד של הפנתרים השחורים והדמוקרטים הישראלים של ח"כ שלום כהן. + אודי אדיב ודאוד טורקי נידונים ל-17 שנות מאסר על חלקם בפרשת "החזית האדומה". > מוקמים הבתים הראשונים בעיר אופירה שבשארם אל שיח'. < רואים אור: האשה הגדולה מן החלומות, מאת יהושע קנז; לא שם זין, מאת דן בן אמוץ. > הם יגיעו מבח, מחזה מאת נתן שחם, בבימוי יוסף מילוא, מוצג בקאמרי. < רפי לביא מציג עבודות חדשות במוזיאון ישראל.

מארס 12 < עריית ירושלים אינה מאפשרת להעלות בעיר את ההצגה של תיאטרון חיפה סטאטוס-קו: אדיס, מאת יהושע סובול. העילה: פגיעה ברגשות הציבור הדתי. במקביל, דוחה מועצת המנהלים של התיאטרון את דרישת המפד"ל להפסיק כליל את הצגת המחזה. > 13 < תלמיד בית ספר מהכפר עארה נהרג מאש אימוני צבא באזור הכפר. > 16 < אהרון בכר מכתיר בבידעות אחרונות את שיכוני העולים ההולכים וממלאים את ישראל בשם "שיכוניסטאן": "העיקר שהארץ נבנית, השממה פורחת, התעשייה מתפתחת. האוכלוסייה מתרחבת. אלף קוביות בטון יפריחו את השממה". > 18 < נפתחים שידורי קול השלום של אייבי נתן מספינה בים התיכון. > 23 < ישראל אלדד בבידעות אחרונות על כוונת השר יגאל אלון להקים אוניברסיטה ערבית בשטחים: "אין לנו צורך באוניברסיטה ערבית... רק באוטופיה של יגאל אלון

מאיר ויזלטיר

קה

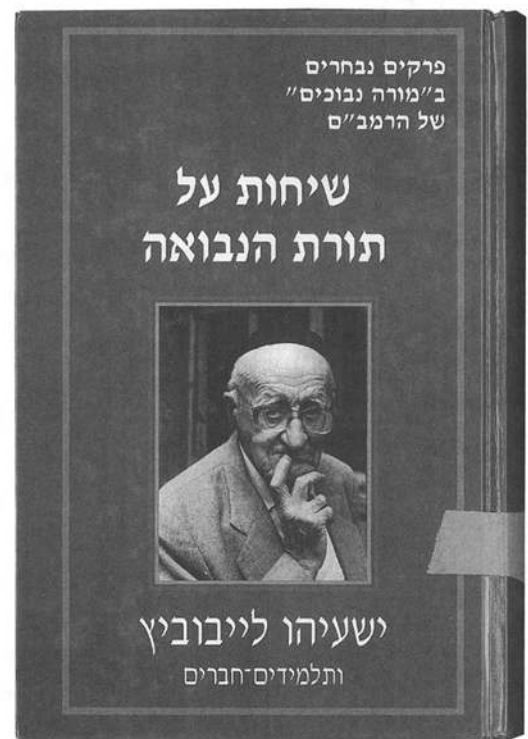
'קה', שירים, מאת מאיר ויזלטיר, 1969 -
1970, ספרי סימן קריאה, מפעלים
אוניברסיטאיים להוצאה לאור, תל-אביב.

את עבודת האל בדת היהודית, מחזיקה באידיאל של התבטאות בכל תחום חשוב של החיים, אבל בפועל אינה כזו. חלקים ניכרים של החיים האזרחיים אינם מוסדרים בהלכה. מה, אפוא, יעשה אדם דתי, לשיטתו של ליבוביץ, כשהוא נקלע לקונפליקט אזרחי, שאין לגביו הסדר הלכתי? התשובה המשתמעת מדבריו של ליבוביץ היא, כי בנסיבות כאלה על האדם לנהוג בהגינות, כאדם "מוסרי", במובן הרווח של המונח.⁵ שנית, ליבוביץ ראה בדת היהודית מסגרת המקנה ערך דתי חיובי גם למעשים הנעשים מתוך כוונה שאינה דתית טהורה, כוונה "שלא לשמה". זאת, לא מתוך הגישה האופטימית, כי "מתוך שלא לשמה בא לשמה", אלא דווקא מתוך הגישה הפסימית, כי לא יהיה קיום לצורת חיים שתשלול את הלגיטימיות של מעשים "שלא לשמה" (ליבוביץ 1995). לפיכך, לשיטתו של ליבוביץ, יש ערך דתי להתנהגותו של אדם בהתאם לעקרונות המוסר, בתחומים שאינם מוסדרים על ידי ההלכה.

בתחומים אלה ניכרת השפעתו של ליבוביץ על חלק מן החברה האורתודוקסית בישראל מזה שנים רבות, במיוחד מאז מלחמת ששת הימים. יש בחברה זאת מגזר בלתי מבוטל, גם בהיקפו וגם במעמדו, המתגייס למען מאבקים מוסריים, שהם לטעמו גם בעלי ערך דתי, בעיקר בזירת היחסים עם הפלסטינים ומדי פעם גם בשאלות משטר בישראל. מגזר זה מהווה מיעוט בחברה האורתודוקסית, אבל לא זו בלבד שהוא יצר גוון מובהק בקשת העמדות של ישראל, אלא שקולו מוסיף ונשמע.

דת ומדינה - גם בסעיף זה ראוי להבחין בין שני רעיונות שונים ולבחון את השפעתו של ליבוביץ בדבר כל אחד מהם בפני עצמו. אחד מן הרעיונות הללו, המעמד הדתי של עולם החיים האזרחיים והמדיניים, ניתן להצגה כרעיון בפילוסופיה של היהדות, לשיטתו של ליבוביץ, ובו נעסוק בסעיף זה. הרעיון האחר, בדבר הפרדת הדת מן המדינה, הוא עיקרה של עמדה פוליטית עקרונית, ההולמת את שיטתו של ליבוביץ, אבל אינה מתחייבת ממנה, באותו מובן שרעיון פילוסופי כלשהו מתחייב משיטה פילוסופית נתונה. ברעיון הזה נעסוק בסעיף אחר.

לשיטתו של ליבוביץ, כפי שבאה לידי ביטוי בדבריו עוד לפני הקמתה של מדינת ישראל (ליבוביץ 1943), היבטי חייו של אדם בתור אזרח במדינה והיבטי חייה של קבוצת האזרחים בתור ריבון המדינה ראויים לעיבוד דתי ממש ככל ההיבטים השגוריים האחרים של חי האדם או הקהילה, כדוגמת היבטי העבודה והאכילה. מבחינה זו, אין הבדל בין ההיבטים האישיים לאזרחיים, מפני שכל היבטי החיים הם נתונים שהדת היהודית מעבדת אותם, כדי לעצב צורת חיים המבטאת את ערכיה בכל היבט והיבט של חי האדם. הקמתה של מדינת היהודים יצרה אפשרות לעיצוב צורת חיים כזאת, אם לא למעשה, לפחות להלכה, בתור פרוגרמה מעשית שיכלה להיות בעלת משמעות דתית מובהקת. כיוון שאין בנמצא פרוגרמה כזו, קשה לומר על שיטתו של ליבוביץ שהיתה בעניין זה בעלת השפעה על החברה האורתודוקסית, מן הימים שלפני הקמת המדינה ועד ימינו. גם באותם תחומים שבהם נעשתה

"שיחות על תורת הנבואה", מאת ישעיהו לייבוביץ ותלמידים אחרים, הוצאת כתר.

יחסי התנגשות חזיתית. עבודת האל על פי ההלכה אינה מתיישבת עם מתן ערך עליון לכיבוד האדם באשר הוא בעל תבונה. עבודת האל על פי ההלכה אינה מתיישבת עם מתן מעמד עליון לטבע, לעם, למדינה, לאדם מסוים וכיוצא באלה. עבודת האל על פי ההלכה אינה מתיישבת גם עם עבודת האל שלא על פי ההלכה, אם כי כאן ההתנגשות לובשת צורה מורכבת יותר, ומעניינת במיוחד ביחס לאיסלאם.⁴ לא קשה למצוא תפיסה דתית שתבטא עימות בין רעיון העליונות המוחלטת של עבודת האל על פי ההלכה לבין רעיון המעמד העליון של היבט מסוים של העולם, כגון המדינה. עם זאת, תפיסה שיש בה הד של ממש לרעיון העימות הכולל אני מוצא רק במסגרת המציבה במרכז הפרשנות של הדת היהודית את מושג האלילות (כשר א. 1998). תפיסות אחרות מתנסחות במונחים של "עימות, אבל..." ונבדלות זו מזו בהיקף ההסתייגות מן העימות. תפיסות שיש בהן הכרה בקדושה מהותית של העם או של הארץ או של "מקומות קדושים", לא נותר בהן הרבה משורשי רעיון העימות.

אם "מוסר" אין פירושו ערך עליון כלשהו, אלא מה שהתבטא בתורות פילוסופיות בדבר "עקרונות המוסר" או "יסודות הצדק", כי אז "יחסי דת ומוסר" הם היחסים שבין מה שמתבטא בדת היהודית לבין מה שמתבטא באותן תורות פילוסופיות. עמדתו של ליבוביץ בעניין זה אינה עמדה של עימות חזיתי, משני טעמים עיקריים. ראשית, ההלכה, המכוננת

אוניברסיטה ערבית בשכם תיהפך למרכז 'התקרבות', 'הכרה' ו'הומניות'".³¹ < עצרת הזדהות עם עקורי אקריית וברעם, במחאה על ההכרזה כי שטחי שני הכפרים יוכרזו כשטח סגור מתוקף תקנות לשעת חירום.

+ ידיעות על קניית מסיביות של קרקעות מעבר לקו הירוק על ידי גורמים יהודיים, בניגוד להחלטת הממשלה. < ועידת המפד"ל קובעת כי המפלגה הדתית-לאומית לא תשתתף בשום ממשלה שתסכים לניתוקם של שטחי הגדה ממדינת ישראל. < סדרת כתבות של אדם ברוך בדיעות אמרונות על "בורסת האמנות הישראלית". < אוניברסיטת תל-אביב מפסיקה את העסקתו של מאיר פעיל כמרצה בחוג להיסטוריה, על רקע "דעותיו המתסיסות". < רואים אור: לגעת בברום לגעת במים, מאת עמוס עוז; עיר שאין בה מסתוב, סיפורים מאת יצחק אורפז. < גדעון עפרת בקול העם: יש תיאטרון פוליטי בישראל. חנוך לוין, יוסף מונדי ועמוס קינן מבקרים את האווירה המיליטריסטית... טיפוח הגיבורים ואידיאל הגבורה, [לועגים] למיתוס אהוות הלוחמים... [ול] ביטחוננו העצמי של השלטון". < חיים גמזו מציג את אביגדור אריכא, בביתן הלנה רובינשטיין.

אפריל 3 < מתקבל חוק באדר-עופר לחלוקת עודפי הקולות בבחירות לכנסת. החוק מיטיב עם המפלגות הגדולות ומחליש את הקטנות. בג"ץ ידחה עתירה שתטען כי החוק סותר את עקרון השוויון. < 4 הפגנות של חברי קיבוצים ותנועות שמאל בכפר עקרבה, במחאה על הקמת התנחלות גיתית במקום. המפגינים נושאים שלטים: "פלסטין לפלסטינים". < 7 ישראל משתתפת בפעם הראשונה בתחרות האירוויזיון עם השיר "אי שם" בביצוע אלנית. התחרות משודרת בשידור חי בטלוויזיה. < 8 הפגנות בתל-אביב, ביוזמת הפנתרים השחורים, נגד העלאת מחיריהם של מצרכי היסוד ונגד יוקר המחיה. < הממשלה דוחה את יוזמת משה דיין ומחליטה על המשך איסור קניית קרקעות על ידי יהודים בגדה. < 10 פשיטת קומנדו של צה"ל לביירות. כחמישים בני אדם נהרגים בתקיפה, ביניהם שלושה ממנהיגי הפת"ח. לצה"ל שני הרוגים. העיתון המזרח ירושלמי אל שעב: "25 שנים אחרי שחיטת דיר יאסין המפורסמת התרחשה שחיטת ביירות וצידון, שבין קורבנותיה היו נשים, ילדים ואזרחים רבים". < 18 עורכי השבועון הערבי אל פג'ב נעצרים בירושלים ב"חשד של הסתה למרד וקשירת קשר למנוע ביצוע חוקי הצנזורה", לאחר פרסום ביקורת על הפשיטה הישראלית לביירות. < 19 קבוצת ניצולי שואה מגישה עתירה לבג"ץ נגד הצבת אנדרטת הפירמידה ההפוכה של תומרקין בכיכר מלכי ישראל בתל-אביב. פסל אחר של תומרקין, חנויה סביבתית, המוצב ברחבת בניין מקסיקו באוניברסיטת תל-אביב, ירוסס כעבור כמה שבועות בתרסיס שחור "ענישה סביבתית". < 20 שש-עשרה משפחות פולשות לדירות בשכונת התקווה, ביוזמת הפנתרים השחורים, ותובעות זכויות כמו לעולים. < 26 גוש גח"ל והעבודה באגודת הסטודנטים באוניברסיטת חיפה מחליטים במשותף על סגירת עיתון הסטודנטים השמאלני פוסט מובטם, בגלל מאמר נגד גזענות בקמפוס שהוכתר בכותרת: "רוחו של גבלס מרחפת מעל האוניברסיטה". < 29 בפסק דין הצהרתי מתיר בג"ץ רישום אדם במרשם האוכלוסין ללא ציון הפרט "לאום".

+ מצפן מפרסם רשימה של 483 כפרים פלסטיניים שנהרסו במדינת ישראל מאז 1948. < ההצגות חפץ של חנוך לוין וזה מסתובב של יוסף מונדי מסומנות על ידי כתב-העת עכשיו כנקודת מפנה בתיאטרון הישראלי, בשל הביקורת הגלומה בהן נגד הממסד החברתי וממסד התיאטרון. < קסינס קליי נגד מלפון, תוכנית חדשה של הגשש החיוור. < רואה אור בעברית: מחברות אביב, רומן מאת אהרן מגד. < רואה אור בערבית: אבק נסיעה, קובץ שירים של ג'מאל קעואר. < טולוז לוטרק במזיאון תל-אביב.

מאי 5 < הרמטכ"ל דוד אלעזר: יש להתייחס ברצינות לאיומי המלחמה שהמצרים משמיעים לאחרונה. האיומים אינם בגדר "הפתעה מרעושה" לצה"ל. < 12 מוקם סינמטק תל-אביב. < 23 בג"ץ דוחה עתירה של ראשי שבטים בדוויים נגד גירושם ממקום מושבם בפתחת רפיח בתחילת 1972: הפעולה היתה "צבאית ביטחונית... מעוגנת בדין" ומניעה היו "ביטחוניים". על השטח שפונה מוקמת העיר ימית.

מדוע נכלא יצחק לאור

חברנו, יצחק לאור סטודנט באוניברסיטת ת-א חייל צה"ל במיואיים, נכלא ל-14 יום בבית כלא צבאי. יצחק שנקרא למלא חובתו במי-לואים טרב לשרת בשטחים הכבושים. הוא הצהיר על נכונותו המלאה לקחת חלק בהגנת ישראל ושרת בכובות ה-4 ביוני.

אנו מבינים ללב.

כמונו, נאבק יצחק לאור למען ההכרה בזכותו של העם הערבי הפלסטיני להגדרה עצמית לצד מדינת ישראל כמונו שולל הוא את מדי-ניות הספוג והגשול של האוכלוסיה הערבית, וכמונו רואה הוא היום בממשלת ישראל את האחראית העיקרית להעדר שלום.

על רקע זה ניצב הוא — כמו צעירים אחרים — בפני דילמה מוסרית קשה. נכון היה בלב-שום להמשיך ולשרת בצה"ל בתפקידים הנ-כבדים מצרכי ההגנה על ישראל, אולם קשה היה לו להוסיף ולמלא תפקידים אחרים בשט-חים הכבושים. תפקידים תובעים מהמשיך הכיבוש וחלקי ש צה"ל בהצחתו.

מדיניות הממשלה יוצרת תנאים בהם מעשהו של יצחק לאור הוא תגובה מוסרית-פוליטית מובנת. ואם כי צעדו זה של יצחק לאור נעשה על דעתו בלבד ותוצאה מהכרעתו ואישית, הרי אנו, חבריו לדעה ולמאבק מבינים ללב, מחיים נגד מקצור.

שמאל ישראלי חדש

ה.ד. 4216 תל-אביב

"מדוע נכלא יצחק לאור". מודעה של שמאל ישראלי חדש, 'הארץ', 15.2.73.

מלאכה מעניינת של עיצוב דתי, כגון בתחום הפעילות הצבאית, היא לא היתה לרוחו של ליבוביץ, בעיקר מפני שלבשה את הצורה של החלת עקרונות שלשיטתו לא היו מתאימים לשימוש שנעשה בהם. ברוח זו טען כי המושג של "פיקוח נפש", שנעשה בו שימוש רב בהקשר זה, חל על מצבים חריגים ואינו מתאים לעיצוב שגרה דתית.

מצוות מעשיות – עמדותיו של ליבוביץ בדבר יחסי דת ומדע, דת ומוסר וגם דת ומדינה מבטאות במידה רבה את עמדתו הבסיסית בדבר מקומן של המצוות המעשיות בעולמה של הדת היהודית. לשיטתו של ליבוביץ, המצוות המעשיות מכוננות את הדת היהודית, באותו מובן שכלליו של ריטואל כלשהו קובעים אותו ולא נקבעים על ידיו. מערכת המצוות אינה מערכת הכללים של משחק (שחמט או כיוצא בזה), שהיא ריקה מתוכן, אלא היא בעלת משמעות של "עבודת הבורא". עם זאת, לשיטתו של ליבוביץ, האמונה מתבטאת באופן פומבי המאפיין את הדת היהודית אך ורק במצוות המעשיות. לפיכך, ביסודה של הדת היהודית עומדת מערכת מצוות בעלת משמעות.

לא רבים קיבלו את עמדתו של ליבוביץ כצורתה, אולם רבים הושפעו מעמדה זו והעניקו מקום מרכזי, אם גם לא בלעדי, למערכת המצוות המעשיות, בתפיסות העולם הדתיות שלהם.

עמדות עקרוניות בשאלות השעה

משיטתו של ליבוביץ, בין כמכלול ובין כמשפחה של רעיונות פילוסופיים, נעבור לעמדות העקרוניות של ליבוביץ בשאלות השעה המרכזיות. יש מקום להפרדה בין השיטה והרעיונות הפילוסופיים לבין העמדות העקרוניות הללו, מפני שאפשר לקבל את השיטה כמכלול וודאי את כל אחד מן הרעיונות הפילוסופיים האמורים בפני עצמו, מבלי לקבל את העמדות העקרוניות במלואן. בתוך כל אחת מן העמדות האלה ניתן להבחין בחלקים שיש להם זיקה מובהקת לשיטתו של ליבוביץ, אבל גם בחלקים המתיישרים אתה, מבלי שיהיו נובעים ממנה. מידת ההשפעה של כל אחד מן החלקים הללו מנותקת ממידת ההשפעה של משנהו ומטעמים שכבר הזכרנו לעיל היא מנותקת גם ממידת ההשפעה של שיטתו של ליבוביץ ומרכיביה העיקריים.

הפרדת הדת מן המדינה – ליבוביץ היה מאנשי הרוח הראשונים שהטיפו להפרדה עקרונית של הדת מן המדינה (ואולי הראשון ביניהם) ואחד מהוגי הדעות הדתיים הבודדים שדגלו בעמדה זו. בהשפעתו המובהקת של ליבוביץ זכתה עמדה זו, לימים, לתמיכה רחבה ואפילו מאורגנת בחוגים מגוונים, גם בתוך החברה האורתודוקסית, אבל מעולם לא ניתן לה ביטוי מעשי באחת מן המסגרות הפורמליות של המדינה, בחוק או במדיניות.

לאמיתו של דבר, כמעט כל התומכים בהפרדת הדת מן המדינה עושים זאת מטעמים שליבוביץ לא היה שותף להם ולעתים קרובות היה

אפילו מתנגד להם בחריפות. ליבוביץ היה מעוניין בהפרדת הדת מן המדינה כדי לחזק את הדת, כדי שתוכל להתקיים באופן שאינו תלוי במדינה, כלומר בממסד או בפוליטיקאים השליטים בו. הוא רצה לחזק אותה, מפני שרצה בטובתה כשלעצמה וגם מפני שרצה לראות אותה מהווה אופוזיציה אידיאולוגית מתמדת, שאינה חדלה להזהיר את הבריות מפני מתן כוח מופרז לשלטונות המדינה ומפני שימוש מופרז בכוח, שהוא אחד מן החטאים שכל שלטון מועד להיכשל בהם. אופוזיציה כזו יכלה להיות בעלת ערך דתי מובהק, למרות שאין המדובר בפרוגרמה מעשית של הלכות מדינה.

לטעמו של ליבוביץ, הפרדת הדת מן המדינה, פירושה בין השאר הוא שהחברה הדתית תחזיק בכוחות עצמה את כל השירותים הדתיים ואפילו את בתי הספר שלה. אין צורך להזכיר במפורט, כי החברה הדתית על כל מגזריה הלכה ממש בכיוון ההפוך.

לעומת זאת, כמעט כל תומכיה של הפרדת הדת מן המדינה מעוניינים גם בתמורה אחרת, בהקטנה משמעותית של השפעת המפלגות הדתיות והאידיאולוגיות שלהן על החיים האישיים ועל החיים הציבוריים בישׂר־אל. ככל שמדובר בהחלשת הממסד הדתי והמפלגות הדתיות, אפשר היה למצוא בליבוביץ שותף רעיוני, אבל אם המדובר בהחלשת החברה הדתית והרחקתה ממעגלי החיים האזרחיים של המדינה, ליבוביץ היה יריב רעיוני נחרץ. מורכבות כזאת היתה מנת חלקו של ליבוביץ לא פעם. בינו לבין רבים זולתו הצטיירה שותפות מעשית ברורה, מצד אחד, ונפערה תהום אידיאולוגית מובהקת, מצד שני.

נסיגה מן השטחים – מן המפורסמות היא עמדתו של ליבוביץ בגנות השליטה של מדינת ישראל בשטחים שנכבשו מידי ממלכת ירדן במלחמת ששת הימים. כבר במהלך אותה מלחמה הזהיר ליבוביץ מפני הסכנות המוסריות הנשקפות מן הכיבוש והחל להטיף לנסיגה מן השטחים הללו. בעניין זה היתה לו השפעה מובהקת על רוב החברה הישראלית, תחילה בשמאל ואחר כך גם במרכז. השפעתו וגם הנכונות להודות בה הלכו והעמיקו במשך השנים, במיוחד מאז שנות ההתקוממות (האינתיפאדה).

ליבוביץ לא הסתפק בהבעת התנגדות להמשך הכיבוש, אלא קרא גם לנסיגה חד־צדדית של ישראל, על כל היבטי נוכחותה בשטחים שממזרח לקו הירוק. להיבט הזה של עמדתו לא היתה כל השפעה.

התנגדותו להמשך הכיבוש, ובכלל זה להתנחלות, היתה נעוצה בחרדתו לאפשרות המעשית לקיים מדינה שתהיה מסגרת העצמאות המדינית של העם היהודי ולא מסגרת השליטה שלו בעם אחר. עמדה זו הולמת את שיטתו, הדורשת התנהגות מוסרית (במשמעות הרווחת של המונח), בכל תחום שההלכה אינה מסדירה. עם זאת, ראוי להכיר בעובדה כי שורש עמדתו של ליבוביץ נעוץ בראש ובראשונה בדאגה לעתיד טיבה של מדינת ישראל ובעקיפין גם לעתידו של העם היהודי בתור עם עצמאי ולא בהכרת החובה המוסרית להניח לפלסטינים ליהנות מזכות ההגדרה העצמית במסגרת מדינה עצמאית משלהם. לפיכך, למרות אורך ימיה של

'בוסט ואקום', ביטאון סטודנטים בהוצאת גוש "יש", אוניברסיטת חיפה, עורכים גרעון ספירו ועודד פלד, 21.5.73.

+ בירושלים מתקיים מצעד העצמאות [האחרון הגדול], שעורך צה"ל לציון 25 שנה למדינה. < יוצא לאקרנים הבית בבחוב שלוש, סרטו של משה מזרחי. הביקורת: "סוף־סוף סרט ישראלי". < תערוכה של דני קרוון בגלריה גורדון; לאה ניקל בביתן הלנה רובינשטיין; אמנות קינטיית במחזיאון תל־אביב; רישומים וצבעי מים של אנה טיכו במוזיאון ישראל. < להקת כוורת בתקליט ומופע חדשים: סיפורי פוגי.

יוני 3 < בהרצאה במכון ון ליר בירושלים מציע יגאל אלון, סגן ראש הממשלה ושר החינוך, לפתח מינהל עצמי בגדה. 18 < גולדה מאיר מודיעה על כוונתה לרוץ לתקופת כהונה נוספת. 19 < הסרט עשרת הימים האחרונים של היטלר נפסל להקרנה על ידי הוועדה לביקורת סרטים ומחזות. 22 < הארגון החרדי "הוועד להגנת קדשי ישראל" יוצא ב"מלחמת חורמה פומבית" נגד "ההתערטלות בפומבי, אופנת המיני, ספרות התועבה וסרטי הפורנוגרפיה". + דו"ח ועדת כץ לבידיקות המצוקה החברתית, שמונתה אחרי גל המחאות של הפנתרים השחורים, מוגש לממשלה. הוועדה קובעת כי המצוקה מתרכזת בקרב יוצאי אסיה ואפריקה ומבקרת את היעדרה של מדיניות סוציאלית כוללת. < מפלגת העבודה מחליטה לאפשר לערביי ישראל להצטרף לשורותיה. < בכינוס של תנועות השמאל הציוניות בקולנוע תכלת בתל־אביב מוקמת תנועת "תכלת אדום", המזוהה בעיקר עם חוגי סטודנטים שמאליים ועם החלק הציוני של קבוצת שי"ח. < הפגנות נגד ביקורו של וילי בראנדט, ראש ממשלת גרמניה, בישראל. בשלטים נכתב: "לא נסלח". < תערוכת חואן מיבו במחזיאון תל־אביב; משה קופפרמן ובני אפרת מציגים בגלריה גורדון; ישראל הדני, אחיאס הופשטר ורות צרפתי באוניברסיטת חיפה. < רואים אור: מבוא לתולדות תנועת העבודה הישראלית, מאת יהודה סלוצקי; האנטי והלא־מובע, מאת קרל יונג, בתרגום חיים איזק.

יולי 10 < צעירים מבית דגן מקימים קבוצת מחאה מקומית, "תנועת הצדק". הקבוצה תובעת שיפור בתנאי הדיור והפסקת הזנחת היישוב בידי הרשויות. 11 < אריאל שרון פורש מצה"ל על רקע סירובם של שר הביטחון והרמטכ"ל להציע לו את תפקיד הרמטכ"ל או ראש אג"ם. מיד לאחר פרישתו יקרא להקמת "מערך נגד המערך". 21 < מק"י ותנועת "תכלת אדום" מתאחדים לרשימת "מוקד". בין החברים ברשימה: רן כהן, ניבה לניר, מנחם ברינקר, מנחם פרי ויאיר צבן. + מודעות המתפרסמות בעיתונים מטעם לובה אליאב קוראות לחברי מפלגת העבודה לחתום על מסמך בזכות המצע שניסח, הכולל התחייבות לנסיגה מן השטחים ותמיכה ב"יישות הפלסטינית". < יוצא לאקרנים קזבלן, סרטו של מנחם גולן, עם יהורם גאון. < פאפא ליאון, הצגה עממית, עם זאב רווח. < תערוכה של שמעון אבני בביתן הלנה רובינשטיין; < רואה אור קאנט וחיידוש המטאפיסיקה, מאת ירמיהו יובל. < קבוצת נשים תל־אביביות מחתימה על עצומה התובעת מהכנסת להתיר הפלות מלאכותיות. הקבוצה דורשת גם לחדש את הדיון בחוק "יחסי ממון בין בני זוג שיבטיח חלוקה שווה של הרכוש במקרה גירושין".

אוגוסט 3 < השלטונות מונעים מהמשורר הערבי נאף סלים להשתתף בסימפוזיון באוניברסיטה העברית בירושלים. 6 < ראשי עיירות הפיתוח שולחים מברק לראש הממשלה, גולדה מאיר, שבו הם תובעים למנוע את הקמת העיר ימית, שתפגע לדעתם בעיירות. 10 < מטוס נוסעים לבנוני מירט על ידי חיל האוויר, במטרה לתפוס את ג'ורג' חבש ולהביאו לישראל. אולם מתברר, כי חבש ירד מן המטוס ברגע האחרון. גרעון סאמט יכתוב בהאבץ, ב־17 בחודש, כי ההחלטה ליירט את המטוס מעידה על "שכרון הכוח" של ההנהגה הישראלית. 12 < הממשלה מאשרת את הקמת האוניברסיטה הפתוחה. 13 < שרי המערך מקבלים את תנאי דיין להשתלבותו במערכת הבחירות ומאשרים רכישת קרקעות על ידי יהודים בשטחים, וכן הקמת 900 יחידות דיור בימית. 16 < חמישה־עשר זוגות צעירים מעכו פולשים לדירות של משרד השיכון, בתביעה לקבל דיור כמו העולים. 29 < קטטה בירושלים בין שני פלגים של הפנתרים השחורים, של שלום כהן ושל ראובן אברג'יל. < שלמה גורן ועובדיה יוסף נבחרים לרבנים ראשיים. 31 < אמנון רובינשטיין מבקש בהאבץ להפריד

השותפות המעשית בין ליבוביץ לבין השמאל בישראל, אין זה ראוי לטשטש את ההבדלים שבין שורשי עמדתו של ליבוביץ לבין שורשי העמדות הדומות של שותפיו.

גם השותפות בהתנגדות להתנחלות היתה מוגבלת בעומקה. ליבוביץ פסל את ההתנחלות, גם מתוך חרדה לאופיה של היהדות, כאשר החברה הדתית השליטה על עצמה, במידה רבה, תוכן לאומני וסגנון כוחני, בצירוף שיש בו יותר אלילות מיהדות. שותפיו בשמאל אינם שותפים לחרדה זאת, אלא לאופיה הדמוקרטי של מדינת ישראל ולמתכונת המוסר-רית של קיום העם היהודי והעם הפלסטיני, זה בצד זה.

סירוב לשרת בלבנון – בזמן מלחמת לבנון קרא ליבוביץ לחיילים לסרב להשתתף במלחמה. לקריאתו היתה השפעה מיידית גלויה על הארגון "יש גבול", שעל כרוז היסוד שלו חתמו כאלפיים חיילי מילואים. רבים מחבריו סירבו לשרת בלבנון, הועמדו לדין ונענשו. לקריאתו של ליבוביץ היתה השפעה מאוחרת יותר וסמויה על רבים אחרים, שמצאו דרכים של "סירוב אפור". מאוחר יותר קרא ליבוביץ לחיילים לסרב לשרת בשטחי "הגדה המערבית" ו"רצועת עזה", אולם לא רבים נענו לקריאה זו. יש מקום ליחס את מקומה של תופעת "הסירוב האזרחי" בחברה הישראלית, במיוחד בהקשרי השירות הצבאי, להשפעתו של ליבוביץ. ליבוביץ היה סבור כי הסירוב לשרת ימוטט את משטר הכיבוש, אם יופיע בהיקף לא מבוטל. התחזית נתבדתה. מאות אירועי הסירוב לשרת בלבנון ואלפי אירועי התמיכה בתופעת "הסירוב האזרחי" (בין השאר במסגרת תנועת "השנה ה-21") לא החלישו את משטר הכיבוש. שום תנועה ישראלית לא הצליחה לחולל את המפנה ההיסטורי שחוללה האינתי-פאדה הפלסטינית.

טענה כוזבת מתארת את תופעת "הסירוב האזרחי" שהתגלו בשמאל בעקבות מלחמת לבנון כתקדימים לתופעות שהתגלו בימין בעקבות תהליך אוסלו. מי שיקבל טענה זו ימצא את עצמו מייחס לליבו-ביץ השפעה עקיפה גם על הימין הקיצוני בדמות "זו ארצנו" וכיוצא בזה, אולם זוהי מסקנה חסרת שחר. טענת המוצא היא כוזבת, ואין להשוות בין שני המקרים. "הסירוב האזרחי" במהלך מלחמת לבנון נעשה על רקע הפגיעה באושיות הדמוקרטיה שהתבטאה בהוצאת החיילים ל"מלחמת יש ברירה" והוא היה בלתי אלים באופיו. ואילו הסירוב המוצהר להשתתף בפניו התנחלויות וההפגנות של הימין היו על רקע מחלוקת פוליטית הנתונה להכרעה דמוקרטית והתגלתה בהן כל קשת האלימות, החל בהמרדה בנוסח "ימית", לפני מלחמת לבנון, וגמור ברצח ראש הממשלה ושר הביטחון.⁶

איש הרוח

כאשר החליטה אוניברסיטת תל-אביב להעניק לליבוביץ תואר "דוקטור לפילוסופיה לשם כבוד", היה בהחלטה גם סעיף שקבע כי התואר לא יוענק במסגרת הטקס השנתי השגרתי של הענקת תארי כבוד, אלא

שייערך לשם כך טקס נפרד. אינני יודע מה היו מניעי ההחלטה המיוחדת הזאת. יש דורשים אותה לכאן ויש דורשים אותה לכאן. מכל מקום, אני הייתי מרוצה מן האפשרות לייחד לכבודו של ליבוביץ טקס שלם ומיוחד. ראשי האוניברסיטה, מארגני הטקס, ביקשו ממני לשאת דברים, גם מכיוון שרעיון תואר הכבוד היה שלי. חלק אחד מן הנאום שלי (כשר א. 1993) הקדשתי לאנלוגיה בין תפקידו של הנביא לבין תפקידו של איש הרוח, הגם שידעתי שליבוביץ אינו חובב אנלוגיות שיש בהן נימה של חילון מושגים דתיים. החלק הבא של הנאום הוקדש לקורותיו של ירמיהו הנביא, שידע הזקרה ורדיפות, בעת ובעונה אחת, מצד המלך ומצד נאמניו. בפתח דברי התודה שלו הסתייג ליבוביץ, כצפוי, מן ההשוואה בין מעמדו לבין מעמד הנביא. לאחר הטקס, ניגש אלי ולאחר דברי תודה חמים, קצרים ופשוטים, בדבר תואר הכבוד, הודה לי במיוחד על כך שהבאתי בפרוטרוט את קורותיו של ירמיהו הנביא.

ליבוביץ העניק לחברה הישראלית את הדוגמה הבולטת ביותר של איש רוח, היושב בתוך עמו, כואב את כאביו, מצד אחד, ומשלח בו את תוכחתו, מצד שני. אומץ הלב, טוהר הכוונות, העצמאות הרעיונית, הניקיון הערכי, הלהט המוסרי, היו מופת של המידות הטובות של איש הרוח, המבקר החברתי האמיתי. בחייו של ישעיהו ליבוביץ ובמותו ניצב המופת הזה לעיני רוחם של רבים, בבואם לעצב לעצמם את צביון המאמץ החברתי שהם לוקחים על עצמם.

אסא כשר – הקתדרה על שם לאורה שוורץ-קיפ לאתיקה מקצועית ולפילוסופיה של הפרקטיקה, אוניברסיטת תל-אביב

- 1 שגיאה 1995א: כשר נ. ולוינגר 1977; כשר נ. 1998.
- 2 חלק מן המתח קשור בפרשנות התמימה של התורה, המעמדת את סיפור הבריאה, למשל, עם תיאוריה מדעית זו או אחרת. דיון מלא ביחסי דת ומדע יכול, אפוא, גם דיון במעמדם הדתי של כתבי הקודש. הטענות העיקריות של ליבוביץ בדבר האופי הנורמטיבי של הדת חלות בשיטתו גם על כתבי הקודש.
- 3 עיסוק שרווח עד מלחמת ששת הימים. ראו הדיונים בסוגיה זו בביטאון דענת, שהיה אז הבמה הרעיונית המרכזית של המגזר המשכיל בחברה הדתית.
- 4 על ההבדל בין יחסו של ליבוביץ אל האיסלאם לבין יחסו אל הנצרות ראו לדוגמה, ששר 1987, 58-64.
- 5 ראו ליבוביץ 1953-1954 וההצדקה לעמדתו שם אצל כשר א. 1985, 1998.
- 6 ועם זאת, בדיעבד, המתכונת של ביטוי "הסירוב האזרחי" כנגד מלחמת לבנון, בתחום הסירוב לשרת בצבא, נראית לי כמתכונת מוטעית, אבל אין כאן מקום להאריך בזה.

בין "פלסטינים", הראויים להגדרה עצמית, "פליטים", הראויים לשיקום, וטרוריסטים ("גרילה") המאיימים על העולם התרבותי.

+ להקת תיאטרון ממזרח ירושלים מציגה את החשיכה: החשיכה היא תקופת הכיבוש הישראלי. בהקשר של הצגה זו מצביע יהודה ליטני בהארץ על "ההתעוררות השקטה של הצעירים הפלסטינים בשטחים, שמנסים להתקרב אל התרבות הפלסטינית". < רואים אור: סוגיות בסוציולוגיה: מבנה וריבוד חברתי, בעריכת משה ליסק; מול החומה הסגורה: ירושלים החצויה והמאוחדת, מאת מירון בנבנשתי; זה היה יופי, קובץ שירים מאת אריה זקס; מנת העיב, קובץ סיפורים מאת יורם קניוק. < שנינו ביחד וכל אחד לחוד, מופע משותף של אריק איינשטיין, שלום חנוך והצ'רצ'ילים. < טיפולים אחרונים, מחזה מאת א.ב. יהושע, בבימוי עודד קוטלר, מוצג בתיאטרון חיפה. < יעקב אגם במזיאון תל-אביב.

ספטמבר <4 מזכירות מפלגת העבודה מאשרת את "מסמך גילי" המתווה את המדיניות בשטחים לארבע השנים הבאות: התנחלויות בשטחים עם נכונות ל"פשרה טריטוריאלית" מוגבלת. <11 מוקמת תנועת הליכוד בהשתתפות גח"ל, הרשימה הממלכתית, המרכז החופשי ופעילים מהתנועה לארץ-ישראל השלמה. התנועה מכתירה עצמה כמערך נגדי למערך. <12 ירידה של ארבעה אחוזים בכוחה של מפלגת העבודה בבחירות להסתדרות; בפעם הראשונה מאבדת העבודה את הרוב המוחלט שלה בוועד הפועל. כעבור יומיים יגיש מזכיר ההסתדרות, יצחק בן-אהרן, את התפטרותו. <14 בקרב אוויר גדול מופלים 13 מטוסים סוריים. <19 מודעת בחירות של מפלגת העבודה: "על שפת הסואץ שורר שקט. גם במדבר סיני, ברצועת עזה, בגדה המערבית, ביהודה ושומרון ובגולן. הקווים בטוחים, הגשרים פתוחים, ירושלים מאוחדת, קמות התנחלויות ומעמדנו המדיני איתן. זו התוצאה של מדיניות שקולה, נועזת ומרחיקת ראות". <23 בג"ץ מבטל הפקעת אדמות שרכשה אמה ברגר, גרמנייה נוצרייה, בזכרון יעקב. האדמות הופקעו בטענה שברגר עוסקת בפעילות מיסיונרית. <24 מתחילות עבודות להרחבת אזור התעשייה של קרית ארבע בשטח שהופקע מידי תושבי חברון. <25 שישה קיבוצים של השומר הצעיר, השוכנים על גבול רצועת עזה, מודיעים במסיבת עיתונאים כי יגלו "התנגדות פסיבית" להמשך הנישול של הבדווים בפתחת רפיח. < המלך חוסיין נפגש בחשאי עם גולדה מאיר כדי להזהירה מפני המלחמה הקרבה. < גולדה מאיר טוענת נגד עמוס עוז, כי תמיכתו ברשימת "מוקד" לכנסת היא בגדר שותפות "לכפירה בעיקר"; "מוקד" מסוכן יותר מן הליכוד. עוז יגיב למחרת בהאבץ: "המרחק בין 'מוקד' לגולדה הוא כמו המרחק בין גולדה מאירסון... שחלמה חלומות על חברה סוציאליסטית צודקת לבין גולדה מאיר של היום... מה שגולדה שונאת בנו אלו נעוריה האבודים". < יום לפני סגירת רשימת המפלגות לבחירות לכנסת מכריזה שולמית אלוני על הקמת רצ, התנועה לזכויות האזרח. <30 הופעל חיגוי בינלאומי ישיר מביתו של מנוי הטלפון בישראל לבתייהם של מנויי טלפון בתריסר ארצות במערב. בשלב הראשון חוברו 3,000 טלפונים בתל-אביב ובבתיים.

+ יוצא לאקרנים אבאל בנאת, סרטו של משה מזרחי עם שייקה אופיר. < רואים אור: תרגום עברי של החשיבה הפראנית, מאת קלוד לוי-שטראוס; האם גולת אמריקה היא בבל, מאת אליעזר ליבנה. < דרישה לגיוס בחורי ישיבה ובנות דתיות במצע המערך לבחירות. < הטריינאלה הבינלאומית הראשונה לצילום, במזיאון ישראל.

אוקטובר <3 בפגישה עם ועדת העורכים מאשר הרמטכ"ל את דיווחי הסוכנויות הזרות על המצב בגבולות, אבל מבקש מהוועדה להעלים את המידע או להצניעו. <דיענות אחרונות בידיעה קטנה בעמוד הראשי: "אין סימני כוונות בסואץ". <5 הצנזורה פוסלת קטעים מכתבה של הכתב הצבאי של מערב, יעקב ארז, המספרת על התגברות פעולות ההתבצרות של המצרים בתעלת סואץ, על תנועת כוחות צבא גדולים, כלי רכב ומטוסים. <6 בשעה 14:50 מתחילים המצרים לצלוח את התעלה. בגולן מתחילה מתקפה סורית; מוצב החרמון נכבש. <7 הצבא המצרי משלים את הצליחה. כשני-שלישים מכוח השריון הסדיר של צה"ל נפגעים. <בצהריים מגיעות חטיבות שריון ראשונות לסיני. הסורים ממשיכים להתקדם בגולן. <8 מתקפת נגד של אוגדת אברהם אדן נהדפת תוך אבידות כבדות. מתחילה מתקפת נגד בגולן. <10 רא"ל

"קו בר-לב". מודעת בחירות של המערך, 'הארץ', 19.9.73.